

Nejen o houbách Podkarpatské Rusi

Jan Holec

I biolog se musí vyznat v historii

Při vyslovení jména Podkarpatská Rus každý zvědavý Čech nebo Moravan zbystří pozornost. Ano, tento kraj byl před 2. světovou válkou součástí Československa. Biologovi se navíc vybaví hluboké lesy, bohatá flóra a fauna a relativní nedotčenost tohoto kouzelného kraje. Těžko říci, co se honí v hlavě starému člověku, který celý život strávil řeckně v Jasini, jedné z nejvýchodnějších horských obcí této oblasti Východních Karpat. Narodil se v rakousko-uherské monarchii, pokřtěn byl v řecko-katolickém kostele, obec nesla maďarský název, státní správa byla maďarská a on sám se od matky naučil jedno z mnoha rusínských nářečí. V letech 1919–1939 žil v Československu, zažil české policisty, pošťáky a učitele, kteří ho naučili číst a psát v latině. Pak se Maďaři v letech 1939–1945 vrátili a po nich přišli Rusové, kteří připojili celou oblast k Sovětskému svazu. Náš člověk se musel naučit mluvit rusky a číst v azbuce a kostely převzala pravoslavná církev. Z písmene „h“ se stalo „g“, názvy mnoha obcí byly nahrazeny novými (Německá Mokrá–Komsomolskoje apod.). Po téměř půlstoletí, na sklonku jeho života (v r. 1991), se Sovětský svaz rozpadl a bývalá Podkarpatská Rus se stala nejzápadnější oblastí samostatné Ukrajiny, nesoucí název Zakarpatská oblast. Z „g“ se alespoň ve výslovnosti zase stalo „h“, z „o“ naopak „i“ (Rachov–Rachiv). Oficiální nápisy jsou ukrajinské, ale na horách se po celou tu dobu mluví původními rusínskými nářečímí. Zmatek hodný biblického Babylonu...

Zmatky v názvech lokalit a jak jim předejít

Proč ten obsáhlý úvod? Jsem mykolog a tak vím, že mykolog světového jména Albert Pilát (1903–1974, mimochodem v letech 1955–1972 vedoucí redaktor Živy, (pozn. red.: dnes předseda redakční rady) o houbách Podkarpatské Rusi publikoval řadu cenných studií. Lokality, na kterých sbíral, uvádí pod jejich československým názvem, který ale na dnešních mapách Ukrajiny většinou nenajdeme. Navíc nenajdeme ani jedinou zmínku o jeho pracích v seznamu ukrajinských hub, který publikovali ukrajinští mykologové s pomocí Angličana D. Mintera v r. 1995. Nevědí o nich, nebo je ignorují? Těžko říci, ale příroda politické hranice nezná, a tak Pilátovy práce nelze obejít. Když ale chci vědět, kde přesně leží jeho lokality, musím jít do archívních pramenů, např. hledat je na starých československých vojenských mapách v měřítku 1:75 000. Prolínání biologie, historie a geografie má pro nás náhle zásadní význam.

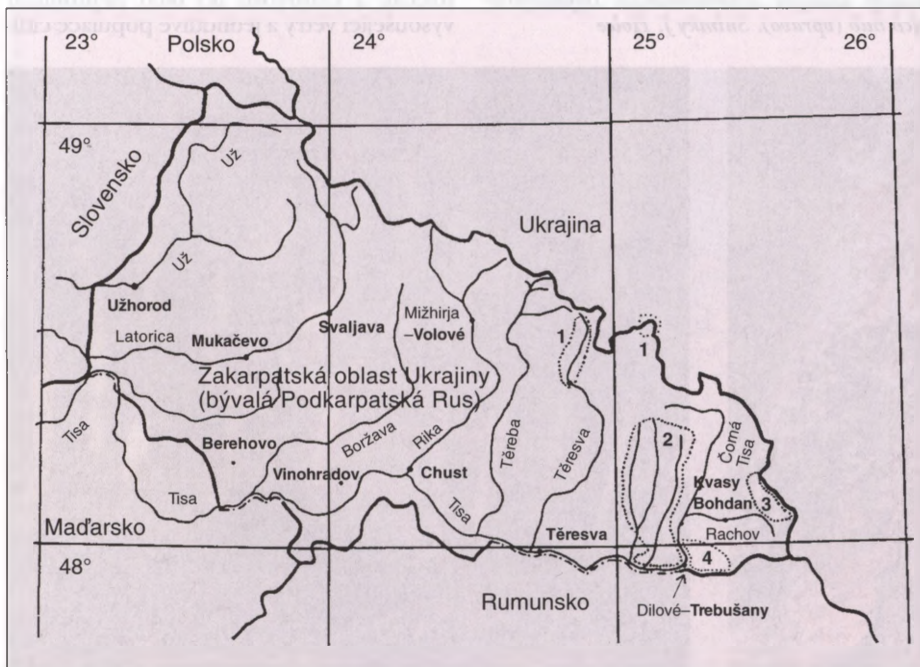
Tento stručný historicko-geografický výlet ukazuje důležitou skutečnost — neponechme nic náhodě a lokality, které studujeme, uvádějme vždy tak, aby je v mapách našli i naši potomci, kteří budou žít třeba v Evropské unii nebo v jiném státním útvaru. Lze udát např. vzdálenost a azimut od nejbližší větší obce, která snad nezanikne, nebo polohu podle nějaké větší řeky, pohorí nebo v rámci dobře zavedeného geografického celku. Úplně nejlepší je uvést zeměpisné souřadnice, což by v době digi-

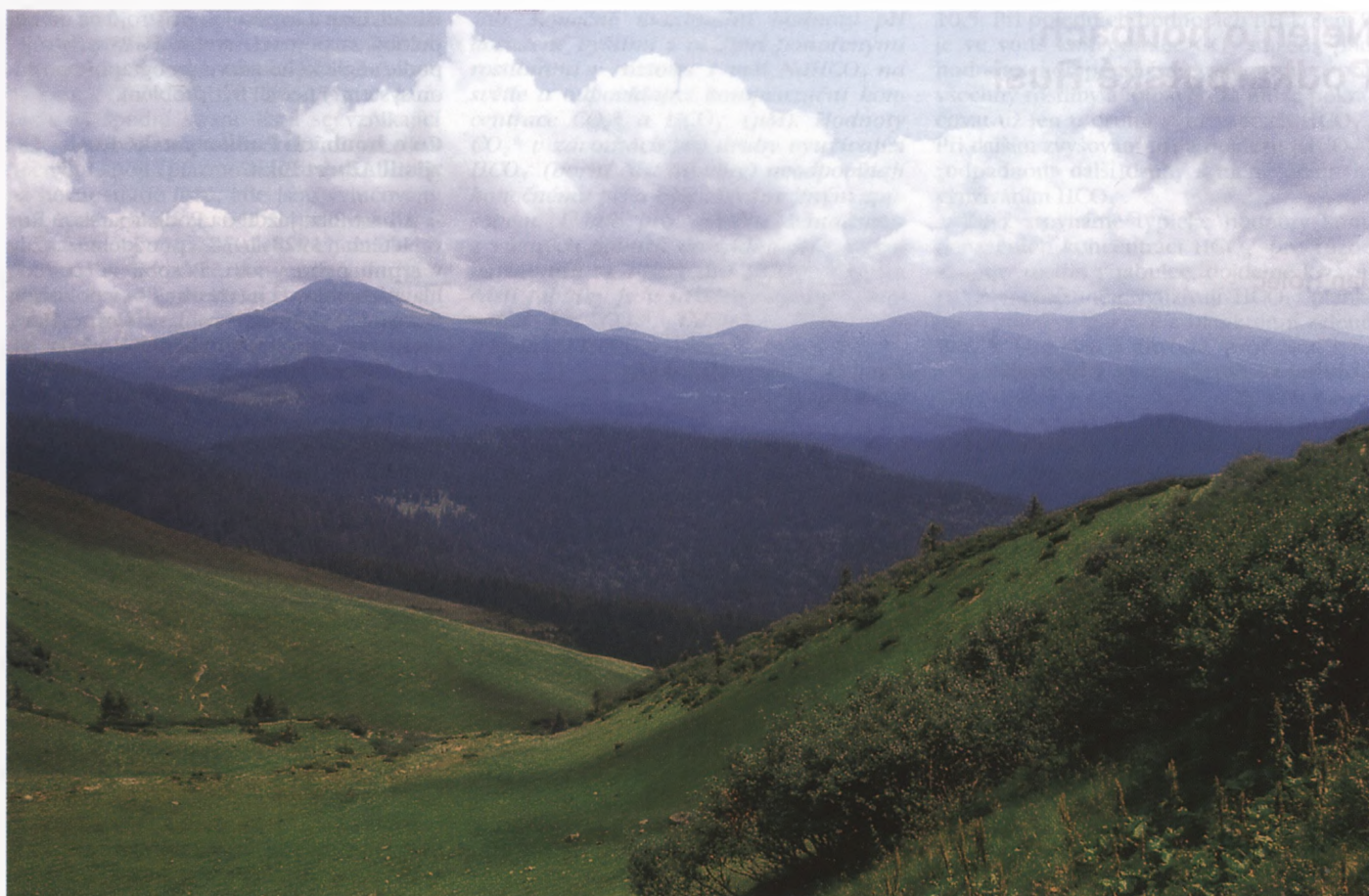
tálních map a kapesních přístrojů na určení polohy za pomoci satelitů (GPS přístroje, podle anglického názvu „geographic position system“) neměl být problém.

Co o houbách Podkarpatské Rusi zjistil Albert Pilát?

Albert Pilát jezdil na Podkarpatskou Rus v letech 1928–1938 pravidelně vždy v srpnu nebo v září. Působil ve čtyřech hlavních oblastech (viz obr.) — v pohorích Gorgány, Svidovec, v oblasti Černé Hory (kraj západně od hřebene Hoverla — Čorná Hora, viz obr.) a v oblasti hory Pop Ivan u hranic s Rumunskem. Bydlel ve vesnicích nebo na loveckých chatách, odkud podnikal výpravy do nejbližšího okolí. Zaměřil se hlavně na sběr dřevozijných (lignikolních) hub, které mají ve východokarpatských lesích ideální prostředí pro život. Ve zdejších pralesích leží stovky a tisíce padlých kmenů buků, klenů, jilmů, jedlí, smrků i dalších dřevin středoevropských lesů, ve kterých může podhoubí (mycelium) těchto hub nerušeně žít a za příhodných podmínek tvořit plodnice. A. Pilát sebrané plodnice sušil buď přímo tam, kde bydlel (většinou improvizovaně nad ohněm), nebo je posílal poštou do Národního muzea k dosušení. Podařilo se mu nashromáždit několik tisíc herbářových položek, které jsou uloženy v mykologickém herbáři Národního muzea a představují jeden z jeho nejcennějších fondů. V pozdějších letech mu pak sloužily nejen jako výchozí materiál pro světově známé taxonomické studie několika rodů nebo skupin hub (trepkovitka — *Crepidotus*, hlíva — *Pleurotus*, houževnatec — *Lentium*, chorošovitě houby — *Polyporaceae*), ale vybíral z nich i typové položky pro

Podkarpatská Rus a oblasti, které zde studoval Albert Pilát (1 — Gorgány, 2 — Svidovec, 3 — Čorná Hora, 4 — Pop Ivan). Tučně vtištěné názvy obcí používal A. Pilát ve svých pracích, někde je normálním písmem uveden dnešní ukrajinský název (vlevo). Orig. J. Holec ♦ Kalichovka modrolupenná (Omphalina cyanophylla), nesmírně vzácná houba nápadná modravě fialovým odstínem lupenů (vpravo)

nově popisované, do té doby neznámé druhy hub (zajímavé je, že častokrát jsou pojmenovány podle místních jmen lokalit, na kterých byly nalezeny, např. *Crepidotus carpaticus*, *Trametes kuzyana*, *Leptoporus bredecelensis* apod.). A. Pilát pak svou práci na Podkarpatské Rusi završil obsáhlou, latinsky psanou prací *Hymenomycetes carpatorum orientalis* (Sborník Národního muzea 1940), ve které je uvedeno přes 650 druhů makromycetů. Hlavními skupinami jsou chorošovitě houby (*Polyporaceae*), kornatcovité houby (*Corticaceae* v širokém smyslu), některé lupenaté houby (*Agaricales*), ale i dřevní diskomycety (vřekovýtřusé houby s misticíkovitými plodnicemi) a pyrenomycety (vřekovýtřusé houby s tvrdými plodnými útvary — stromaty).

Hřeben Černé Hory, nejvýchodnější části oblouku Východních Karpat na území někdejší Podkarpatské Rusi. Vlevo zdejší nejvyšší hora Hoverla (2 060 m n. m.)

Význam Východních Karpat pro mykofloru Evropy

Podkarpatská Rus, neboli dnešní Zakarpatská Ukrajina, je celek politický. Jeho přírodní dominantou je oblouk Východních Karpat. Ten má na rozdíl od pestrých slo-

venských Západních Karpat mnohem monotónnější stavbu, protože je tvořen převážně flyšem, tj. střídáním vrstev pískovců a břidlic. Unikátem této oblasti je něco jiného — byla v minulosti tak málo ovlivněna lidskou činností, že se zde zachovaly rozsáhlé plochy přirozených až pralesovitých lesních porostů. Nikde jinde ve střední Evropě není jejich zastoupení tak velké. Pro určité druhy hub, které nesnášejí výrazné lidské zásahy do lesních porostů, je tu pravý ráj. Kromě velké nabídky živých stromů i padlých kmenů v různých stadiích rozkladu je nesmírně důležité i vyrovnané a vlhké mezoklima pralesovitých porostů, které nikdy výrazně nevysychají, díky své velké rozloze a celistvosti do nich nepronikají vysušující větry a jednotlivé populace citli-

*Vlevo kožovka krvavá (*Hymenochaete cruenta*) tvoří rozlité, temně červené plodnice na větvích jedle ♦ *Kyjanka slizká* (*Multiclavula mucida*), vzácný zástupce lichenizovaných stopkovýtřusých hub (vpravo). Snímky J. Holce*

vých druhů hub tu jsou početné a bohaté, takže produkují velký počet výtrusů, které se mohou dále šířit. Příkladem takových druhů je šupinovka ježatá (*Pholiota squarrosoides*), bolinka černohnědá (*Camarops tubulina*), ohňovec Pouzarův (*Phellinus pouzarii*) a mnohé další. Východní Karpaty jako celek jsou pro tyto druhy refugiem významným i z celoevropského hlediska, protože tyto druhy jinak nemají v kulturní krajině Evropy šanci na přežití. Pro zajímavost, v dnešní České republice je podobným refugiem např. Šumava, ovšem rozloha šumavských zbytků pralesovitých nebo přirozených porostů je ve srovnání s Východními Karpaty několikanásobně menší.

Novější nálezy vzácných druhů hub z Východních Karpat

Východní Karpaty lákají české mykology i dnes. Příkladem mohou být výzkumné cesty pracovníků Univerzity Karlovy a Botanického ústavu Akademie věd ČR z konce 90. let 20. stol., které kromě sběrů mnoha zajímavých a vzácných vřeckovýtrusých hub přinesly např. i popis nového druhu *Helminthosphaeria carpathica* Réblová. I já jsem měl možnost v r. 1999 navštívit východokarpatské pralesy se skupinou českých přírodovědců. Bylo to v okolí vesnice Kvasy, která leží v nejvýchodnější části bývalé Podkarpatské Rusi v údolí Černé Tisy mezi většími obcemi Rachovem a Jasiňou. Přestože jsme po několik dní bádati pouze na jediné nepříliš vysoké hoře, a sice na Kvasovském Menčulu východně od Kvas (1 314 m n. m.) a houby tehdy příliš nerostly, zdejší pralesy nám přesto poskytly řadu cenných nálezů. Patří k nim např. velmi vzácný druh — kalichovka modrolupenná (*Omphalina cya-*

nophylla, viz obr.), která je nápadná lehkým modravě fialovým zbarvením lupenů. Tento znak je u evropských zástupců rodu kalichovka velmi neobvyklý; jedině u druhu *O. discorosea* jsou lupeny růžově fialové. Na silně zetlelých kmenech jedlí a buků se vzácně vyskytuje kyjanka slizká (*Multiclavula mucida*, viz obr.), což je jeden z mála zástupců lichenizovaných stopkovýtrusých hub. Její podhoubí tvoří spolu s řasou rodu *Coccomyxa* lišejníkovou stélku, která je na povrchu dřeva vidět jako drobná šedozeleň zrníčka. Kyjovité nebo rozvětvené plodnice nesoucí výtrusorodé buňky (bazidie) vlastně představují plodnice houbového partnera tohoto komplexního organismu. Pro zajímavost, kyjanka slizká se velmi vzácně nachází i v českých a moravských pralesovitých rezervacích, jako jsou např. Boubínský prales nebo Mionší.

Velmi působivá byla návštěva téměř čistého jedlového porostu na západních a jihozápadních svazích Menčulu ve výšce 650–800 m n. m. Stojí tu živé jedle všech věkových kategorií a na zemi leží staré mohutné kmeny v nejrůznějších stadiích rozkladu. Pro přírodovědce z České republiky, který zná staré mohutné jedle většinou už jen v podobě tlejících zbytků, to je silný a velmi nadějný zážitek. Přestože doba pro tvorbu plodnic (fruktifikaci) nebyla začátkem července příznivá, stejně jako A. Pilát jsme na starých padlých kmenech pokrytých mechtem našli vzácný druh vřeckovýtrusé houby ze skupiny tzv. pyrenomycetů (tvrdohub) — bolinku černohnědou (*Camarops tubulina*). V naší republice je vázána téměř bez výjimky na přirozené až pralesovité porosty a je zařazena jak do Červené knihy, tak do seznamu zákonem chráněných druhů. Neroste jen na kmenech jedlí, ale i smrků a vzácně i buků. Typic-

kým druhem vázaným na jedli je kožovka krvavá (*Hymenochaete cruenta*, viz obr.), která u nás s ústupem jedle ztratila řadu lokalit, ale na Podkarpatské Rusi je hojná. Roste na spodní straně větví v korunách živých nebo čerstvě padlých jedlí.

V sutových lesích s javory, jilmem a jasanem jsme také našli některé význačné druhy hub. Z pyrenomycetů to byl např. dřevomor vogéžský (*Hyphoxylon vogesiacum*), který je velmi nápadný svými fialově zbarvenými stromaty (myceliálními útvary, v nichž jsou zanořeny drobné lahvicovité plodničky typu perithecií). V Evropě má výrazně disjunktivní (ne celistvý) areál zahrnující pohoří Vogézy, Schwarzwald, Šumava a pak Karpaty. Naopak poměrně běžná je kožovka javorová (*Hymenochaete carpatica*), donedávna opomíjená a takřka zapomenutá houba, kterou popsal A. Pilát. Roste totiž skrytě — na spodní straně plátů borky, které se odlupávají ze starých kmenů javoru kleny. Těch je na bývalé Podkarpatské Rusi velké množství, a tak i kožovka karpatská je tam hojná.

A jak je to v karpatských pralesích s jedlými houbami? Hřibovité houby nejsou v bukojedlových lesích příliš hojné — coby zástupců mykorhizních hub jim zřejmě vadí mohutná vrstva surového humusu, která se tu v podobě opadávajícího listí, větviček, větví a kmenů neustále hromadí. Musíme se tedy přeskolit na jedle dřevozijné houby, jako jsou hlívy, opěňky, korálovce a řada dalších.

Zdejší část Východních Karpat představuje oblast unikátní svým relativně nízkým stupněm ovlivnění přírody člověkem. Je to celoevropsky významné refugium zejména pro vzácné dřevozijné houby vázané na rozlehlé, zapojené a přirozené lesy s dostatkem mrtvého dřeva. Kéž co nejdéle vydrží v této podobě!

Oskeruše. Zvláštní, záhadné slovo. Jazykovědci si s ním nevědí rady. Profesor Václav Machek, autor několika etymologických slovníků, který před půl stoletím vydal zasvěcenou knihu o českých a slovenských jménech rostlin, poznamenává u oskeruše jen tolik, že to je slovo staré, zcela nejasné. Vyskytuje se v různých obměnách téměř ve všech slovanských jazycích (slovensky oskoruša, slovinsky skors, chorvatsky oskoruša, bulharsky skoruša, oskrusa) a proniklo i do rumunštiny (scoru,s), chybí však v polštině, ukrajinštině a ruštině.

Jeřáb oskeruše (*Sorbus domestica*), je strom u nás tak vzácný, že většina čtenářů nemá asi o jeho existenci ani tušení. Strom (křovitou oskeruši ještě nikdo nikdy neviděl) právě tak zvláštní jako jeho jméno. Je jakoby složený z několika nesourodých částí, které však tvoří harmonický celek. Celkový vzhled, větvení, tvar koruny starších jedinců, zvláště v bezlistém stavu, to je typický dub letní (*Quercus robur*) nebo dub zimní (*Q. petraea*). Borka rozpukaná do pravidelných pravoúhlých destiček je k nerozeznání podobná borce hrušňi (*Pyrus*). Plody se tvarem, barvou ani chutí neliší od malých jablíček nebo hrušek. Listy při zběžném srovnání s jeřábem ptačím (*Sorbus aucuparia*) — téměř žádný rozdíl. Oskeruše je pozoruhodná i dalšími svými vlastnostmi: jako jediný druh jeřábů má 5 čnělek (všechny ostatní mají 2–3, jen výjimečně 4 čnělky),

Chráněný starý exemplář jeřábu oskeruše (Sorbus domestica) u Žalhostic v Českém středohoří

Oskeruše známá a neznámá

Miloslav Kovanda

